

Kommentarer och frågor till KG Hammarlund från Claes Uggla

Bidraget handlar om historiografi, inkluderande bl.a. ett axplock av svenska avhandlingar (elva stycken i referenslistan) inom historia från fem lärosäten, kompletterat med Nilsson 2005, för att illustrera metodologisk bredd inom nutida svensk historieforskning. Det metodologiskt som sägs kan dock sammanfattas som följer: autoetnografisk metod (Benedahl 2020), narrativ analys, historisk-arkeologisk metod, komparativa studier, analys utifrån kategorikonstruktioner, intervjuer och muntlig historia (Nilsson Mohammadi 2018), verbinriktad metod. Detta, tillsammans med titlarna i referenserna, säger inte mig, som inte är svensk historiker, så mycket.

- Var axplocken av avhandlingar representativa för nutida svensk historieforskning?
- Vad skiljer Nilsson Mohammadi (2018) från en etnografiavhandling?
- Användes fler av metoderna inom samma avhandling?

Bestod t.ex. autoetnografisk metod bara av deltagande observationer eller kompletterades detta med intervjuer? Syftar historisk-arkeologisk metod på Foucault? Jag skulle gärna se en lite mer ingående beskrivning som relaterar metod till enskilda avhandlingars innehåll, för att skapa sammanhang som gör axplocken meningsfulla för en person utanför forskningsområdet, i alla fall med några exempel.

Avhandlingarna används även för att belysa: Vad syftar forskningsprojekt och vald metod till? Svaret tycks kopplas till förståelse, tolkat av författaren som att begripliggöra eller göra meningsfullt. Detta följs av en teordiskussion där författaren påpekar att de flesta "teorier" utgör heuristisk förklarande eller strukturerande faktorer, där t.ex. "klass, genus eller *homo oeconomicus*' drift att fatta rationella beslut, ges större tyngd och betydelse än andra". I samband med detta illustrerar författaren tolkningsproblematik med exemplet den grävande Sven Svensson. Detta exempel åskådliggör dock snarast behovet av en hermeneutisk approach i Diltheys humanistiska anda, där *systematisk empati* används som metod för att förstå grupper och enskilda människors motiv och rika subjektiva världar, som inte lär låta sig fångas i några enstaka sociala begrepp som klass, genus, etc.

Däremot, utifrån avhandlingarnas titlar, kan man misstänka att sociala begrepp som klass, genus och teorier om maktrelationer (där namn som Michel Foucault, Pierre Bourdieu, Jürgen Habermas, Judith Butler nämns) är relevanta för flertalet valda avhandlingar, som tycks vara inriktade mot samhällsvetenskapligt influerade historiska frågor. Detta leder till följande fråga:

- Finns det en trend inom svensk historieforskning från ett humanistiskt perspektiv, där man går från enskilda människor till sociala strukturer (aktörcentrerad bottom up-historia), till samhällsvetenskapliga socialhistoriska problemställningar och medföljande samhällsvetenskapliga begrepp, antaganden och teoretiska ramverk?

Det är inte helt lätt att utifrån bidraget urskönja vad författaren har för åsikter gällande följande:

- Vad är historikers uppgift och syfte?

Låt mig själv försöka mig på ett par överförenklade inlägg. Historikerns *uppgift* är att belysa *vad* som har hänt, *hur* det var möjligt, *varför* det hände, samt att *tolka* individers och grupperns handlingar och motiv, baserat på de spår som det förflutna lämnat i nuet.

Syftet är att "lära ifrån historien", vilket innebär att historieskildringar har en moralisk dimension. Genom historien har historia använts av makteliter för att främja deras agenda; t.ex. använder Vladimir Putin, i Hitlersk anda, påstådd historia för att rättfärdiga rysk militär imperialism, där ändamålet helgar medlen. Historiska brott, som krigsbrott, förintelsen och slaveri, påverkar oss både nu och i framtiden; en så sann beskrivning av dessa brott som möjligt torde vara nödvändigt för att skapa förståelse för olika grupperns nuvarande situation och förhoppningsvis ge bättre förutsättningar för att dessa brott inte upprepas i framtiden. Västerländsk nuvarande akademiska historietradition, likt den hos många andra kulturvetenskaper, tycks dessutom vara influerad av en emancipativ agenda.

Vi har alla fötts i en specifik historisk verklighet, skapad av kedjor av mer eller mindre kontingenta historiska händelser som har bidragit till nuvarande samhällsstrukturer och våra individuella tankevärldar. Genom en beskrivning och förståelse av historiska drivkrafter, omständigheter och val, individuella och kollektiva, förstår vi bättre oss själva och vår nuvarande situation. Genom skildringar av olika livsöden, kulturer och historiska tillfälligheter, att det skulle kunna ha varit annorlunda, frigör historia oss ifrån våra partikulära omständigheter, vår specifika historia. Historia vidgar därmed våra horisonter och öppnar ögonen för nya framtidsmöjligheter; historia talar inte om för oss vilka val vi skall göra för att påverka vår framtid, men den medvetandegör oss om olika valmöjligheter och frigör oss därmed ifrån vissa val.

I anslutning till ovan så finns det ett antal kommentarer i bidraget om sanning som jag finner otydliga (varför skulle t.ex. sökande av sanning stå i motsatsförhållande till mening?) och t.o.m. oroande. Ett sökande efter sanning borde vara centralt för en historiker och det finns flera anledningar till detta. Sanningssökande, även om det kan vara svårt och ibland t.o.m. omöjligt, har en viktig regulativ funktion – den påverkar hur vi tar oss an ett studieobjekt. Jag hävdar dessutom att människovetenskaperna, inte minst historieforskningen, har en speciell moralisk skyldighet att söka efter sanning. Historien har faktiskt hänt och även om vi endast har tillgång till delar av de fragment den lämnat efter sig så gör detta inte sökandet efter sanning mindre viktigt. Ta t.ex. kunskapsrelativismens nuvarande konsekvenser där "alternativa fakta" bryter sönder demokratier, där förintelsen förnekas, eller Putins grovt förvanskade historiebetraktelse som används för att motivera rysk militär imperialism.

- Vad anser författaren egentligen om historisk sanningssökande?

Även om historiska trender är någonting helt annat än de stabila och därmed oföränderliga samband vi kallar för naturlagar, vilket leder till helt andra empiriska förutsättningar, så vore det synnerligen problematiskt om svårigheter med empiriskt prövbara/testbara hypoteser inom humaniora skulle ha lett till lägre ambitionsnivåer (enligt Peter Aronsson). Man kan dessutom misstänka att detta i så fall inte har så mycket med historieämnets karaktär att göra utan snarare andra faktorer, eftersom en sådan trend inte är unik för historieforskningen. Titt som tätt får man t.ex. höra om medicinska korrelationer som framförs i media som de var djupare underliggande kausala samband. Förändrade forskningsfinansieringsvillkor och associerad "publish or perish" kultur, förstärkt av bibliometri, har urholkat den enskilda forskarens frihet. Detta har lett till en allmän trend att

plocka låghängande vetenskaplig frukt, som t.ex. att hela tiden söka nya korrelationer istället för att följa upp dem med det betydligt svårare och resurskrävande arbetet som krävs för att hitta de djupare kausala samband som ligger bakom dem (eller det otacksamma arbete som behövs för att fastställa om de endast är statistiska fluktuationer).

Som författaren påpekar, historiska orsaksförklaringar kan vara komplexa; ibland kan det t.ex. finnas många orsaker där det skulle ha räckt med någon enstaka för att ett historiskt förlopp skulle ha hänt; ibland sker saker p.g.a. tillfälligheter; ibland finns det inte tillräckligt med empiriskt material för att plausibelt kunna säga något. Detta betyder inte att det inte är möjligt att ha empirisk grundade hypoteser för många historiska förlopp. Historisk retrodiktion är dessutom inte prediktions; historien har faktiskt hänt och detta innebär att mycket som potentiellt skulle kunna ha hänt faktiskt inte har hänt och i den meningen får historia en avgränsning som gör området i vissa avseenden till ett delvis enklare studieobjekt än ämnen som ägnar sig åt prediktions (jag noterar att enbart diskutera ämnens svårigheter ger en missvisande bild av deras karaktär). Författaren tycks även antyda att det skulle finnas en konflikt mellan hypotetisk-deduktiva förklaringar/orsaker och berättande, något jag finner mycket märkligt då hypotetiska förklaringar till frågan Varför? torde vara naturliga ingredienser i en berättelse (för övrigt, det är inte bara berättelser som är avgränsade i tid och rum; en berättelse karakteriseras bättre av intention(er), d.v.s. en teleologisk dimension). Låt mig här även passa på att påpeka att empiriskt prövbara hypotesers roll i vetenskaplig utveckling är centralt p.g.a. de feedbackprocesser de ger upphov till; bl.a. driver de på sökandet efter ny möjlig empiri och andra förklaringar.

- Med tanke på ovan, vad är författarens egna åsikter om empiriskt prövbara orsakshypoteser inom historieämnet?

Flera sidor i bidraget handlar om historikerns valmöjligheter där "Problem, frågeställning, teori, metod flätas samman..." och där det påpekas att val av studieobjekt och metod bygger på både medvetna och omedvetna element, där de senare illustreras av en moderniserad, delvis alternativ, lista av idoler (i Francis Bacons anda) och frågeställningar av Österberg, baserad på funderingar om människans natur. Inte desto mindre är många medvetna val av historiska studieobjekt och infallsvinklar möjliga och internationellt och historiskt har många sådana gjorts. Detta är i hög grad kopplat till ämnets avgränsningsproblematik som ger upphov till närmast oändligt många historiska forskningsämnen när det gäller avgränsningar i tid och rum, skala, fenomen, etc. Med detta i åtanke så finner jag inte att urvalet av avhandlingar beskriver bredd utan snarare en oroande snävhet, om det är institutionellt representativt. Dels p.g.a. valet av forskningsprojekt som tycktes vara påtagligt samhällsvetenskapligt modedominerat och dels därför de alla tycks ha varit enbart textbaserade (jag ser även intervjuer och videofilmning som text). Texter är förvisso centralt för historisk forskning, men för att knyta an till tidigare sanningsdiskussion så krävs det då man söker sanningar bortom allt rimligt tvivel att alla tänkbara metoder för att hitta information om det förflutna används; inte av individer (ingen kan göra allt), men institutionellt.

Här är några exempel på komplementära historiska informationskällor, skapade av vetenskapliga och teknologiska landvinningar från andra fält: Undersökningar av isotoper och gener, hos människor, domesticerade växter och djur och artefakter, i kombination med arkeologi och lingvistiska avståndsberäkningar, utgör användbara komplement till texter, då sådana existerar (se t.ex. Luigi Luca *Cavalli-Sforza och hans efterföljares arbeten*); klimat- och ekologiska förändringars inverkan på bl.a. geografi, matproduktion, med medföljande

folkvandringar och epidemiska sjukdomar, har visat sig vara viktiga drivkrafter för mänsklig kulturell utveckling och enskilda individers historia, där nya landvinningar inom klimatforskning och biologi berikar traditionell textbaserad historieforskning; (rätts-)medicinska metoder av mänskliga kvarlevor (av t.ex. tidigare svenska drottningar) och kognitionsforskningens framsteg utgör även de allt mer kraftfulla instrument för att fördjupa vår förståelse av tidigare människors beteenden och subjektiva världar; många områden, t.ex. verbiriktad metod, skulle kunna använda sig av ett rikt utbud av olika algoritmer och matematiska metoder (gjordes detta i någon av avhandlingarna?), t.ex. använde sig historikern Niall Fergusson av grafteori för att beskriva historiska informations- och idéflöden mellan människor i sin bok *The Square and the Tower*. Min fråga här blir:

- Hur utbrett är tvärvetenskaplig forskning inom historia i Sverige idag?

KG Hammarlunds (KGH) svar och svarskommentarer till Claes Ugglas (CU).

CU fråga 1: Var axplocken av avhandlingar representativa för nutida svensk historieforskning?

Vad skiljer Nilsson Mohammadi (2018) från en etnografiavhandling?

Användes fler av metoderna inom samma avhandling?

KGH svar på CU fråga 1: De avhandlingar jag nämner är just axplock - jag valde det ordet för att markera att det inte är fråga om ett systematiskt urval. Med en annan tidsram eller ett annat urval av lärosäten eller inkludering av avhandlingar som inte är fritt tillgängliga i fulltext hade bilden möjligen blivit annorlunda. Samtidigt tror jag att axplocket speglar ett kännetecknande drag hos dagens historievetenskap: en metodologisk pluralism där frågeställningar, källmaterial och teoretiska utgångspunkter avgör metodvalet.

Här är inte utrymme för att mer utförligt diskutera hur metoder valts och tillämpats i de nämnda avhandlingarna (de är lättåtkomliga via en sökning i biblioteksdata-basen Libris). Vad jag försökt visa att avhandlingarna visar en stor variation vad gäller metodval, men samtidigt stor överensstämmelse vad gäller det övergripande syftet: att skapa förståelse för en händelse, en process eller ett fenomen.

Hade jag varit mer utförlig skulle det också framgått att man i avhandlingarna kan hitta en kombination av metoder, något som för övrigt inte på något sätt är främmande för historisk forskning. Komparativa studier utifrån narrativ analys av muntliga källor är till exempel en fullt tänkbar ansats.

CU fråga 2: Finns det en trend inom svensk historieforskning från ett humanistiskt perspektiv, där man går från enskilda människor till sociala strukturer (aktörcentrerad bottom up-historia), till samhällsvetenskapliga socialhistoriska problemställningar och medföljande samhällsvetenskapliga begrepp, antaganden och teoretiska ramverk?

KGH svar på CU fråga 2: Mitt intryck är att det under de senaste decennierna har blivit vanligare att historisk forskning utgår från socialhistoriska problemställningar, liksom det blivit vanligare att tillämpa samhällsvetenskaplig teori och metod. Sådantillvida går det alltså att tala om en trend. Samtidigt är det förstås fullt möjligt att förena samhällsvetenskaplig teori och sociala problemställningar med en aktörscentrerad bottom up-historia där man går från individer och kollektiv till sociala strukturer. Ett par exempel bland många är John Gaventas *Power and Powerlessness: quiescence and rebellion in an Appalachian valley* från 1980 och, från svensk historieforskning, Eva Blombergs *Män i mörker. Arbetsgivare, reformister och syndikalister: politik och identitet i svensk gruvindustri 1910-1940* från 1995. Jag är därför inte beredd att tolka förändringen som ett trendbrott eller ett paradigmskifte.

Så länge den valda metoden fungerar, så länge den genererar relevanta och användbara resultat, kan man förstås säga att avsaknaden av en metodologisk diskussion är oproblematiske. Men det är också rimligt att hävda att det är ett problem om historikers metodval sker oreflekterat utifrån vad som betraktas som självklart. Det finns all anledning för forskare att fråga sig om uppgiften kunde utföras på något annat sätt och varför det egna valet är att föredra. Ett sådant reflekterande öppnar också för ett sökande efter nya metoder

Sådana överväganden kan förstås ske i tysthet, utan att sätta spår i forskarens texter. En uppenbar nackdel är att en inomvetenskaplig debatt kring metodutveckling försvåras om ingen någonsin explicit deklarerar övervägandena bakom och grunderna för det egna metodvalet.

CU fråga 3: Vad är historikers uppgift och syfte?

KGH svar på CU fråga 3: Du skriver själv så här i din kommentar:

Genom en beskrivning och förståelse av historiska drivkrafter, omständigheter och val, individuella och kollektiva, förstår vi bättre oss själva och vår nuvarande situation. Genom skildringar av olika livsöden, kulturer och historiska tillfälligheter, att det skulle kunna ha varit annorlunda, frigör historia oss ifrån våra partikulära omständigheter, vår specifika historia. Historia vidgar därmed våra horisonter och öppnar ögonen för nya framtidsmöjligheter; historia talar inte om för oss vilka val vi skall göra för att påverka vår framtid, men den medvetandegör oss om olika valmöjligheter och frigör oss därmed ifrån vissa val.

Du skriver också att ditt inlägg i detta avseende är "överförenklat" – för mig framstår det som ett noga genomtänkt och välreflekterat förhållningssätt som jag helhjärtat instämmer i. Historisk kunskap, innefattande inte bara kunskap om vad som hände utan också kunskapen och insikten om hur historia – berättelserna om vad som hände – konstrueras, ger oss därmed möjligheten att förstå oss själva och andra. Den ger oss också möjligheten att ompröva våra föreställningar om omvärlden och vårt förhållande till den. Här finns paralleller till Friedrich Nietzsches tankar om historien i de levandes tjänst:

Visst ska vi använda historien, men på ett annat sätt än den självgodade lättingen i kunskapens trädgård (...) vi behöver den för liv och handling, inte för att bekvämt vända oss bort från liv och handling, inte för att försköna ett egoistiskt liv, en feg och dålig handling (Nietzsche 1874 s 1, min översättning).

Alla historiker skulle kanske inte skriva under på detta. Leopold von Rankes uppfattning att historikerns uppgift är att tala om "wie es eigentlich gewesen", varken mer eller mindre, har fortfarande anhängare. Andra historiker har pekat på riskerna med en historia skriven i syfte att lyfta fram framtids- och valmöjligheter: det är bara alltför lätt att hitta exempel på historia

där vissa möjligheter ges försteg framför andra eller framstår som det enda möjliga, rationella eller moraliskt riktiga valet. Ett sådant missbruk av historien anknyter förstås till din nästa fråga:

CU fråga 4: Vad anser författaren egentligen om historiskt sanningsökande?

KGH svar på CU fråga 4: Sökandet efter sanning har nog sällan högsta prioritet i historisk forskning. Missförstå mig nu rätt: jag citerade ju i mitt kapitel Erik Arup och hans ord om att historikern har att dikta över fakta, men över dem alla, aldrig emot dem och aldrig utöver dem. Historikern har ett ansvar att redovisa sitt faktaunderlag, vad som i källorna kan anses säkerställt, vad som är troligt, vad som är möjligt och vad som är omöjligt. Och självklart är manipulerande eller fabrikation av "fakta" oacceptabelt.

När Arup skrev om skyldigheten att dikta över *alla* fakta gjorde han det med tanke på skandinavisk tidigmedeltida historia där källorna är få och fragmentariska. Att då kunna hantera alla tillgängliga fakta såg han som fullt möjligt – men det är omöjligt för den som arbetar med 1800- eller 1900-talshistoria. Ett urval blir nödvändigt, och varje urval ger upphov till en ny helhetsbild även om samtliga utvalda fakta kan betraktas som sanna (bekräftade, säkerställda). På samma sätt möter vi olika bilder när vi växlar mellan politiska, topografiska, ekonomiska eller demografiska kartor. Så länge kartografens rådata är korrekta är var och en av kartbilderna, hur olika de än ser ut, lika sanna.

Jag ser alltså sanningsökande som väsentligt, i den betydelsen att historikern självklart ska luta sig mot korrekta fakta och säkerställda källor. På samma sätt är det väsentligt att invända mot och kritisera framställningar byggda på fabricerade eller manipulerade fakta eller på tendentiösa urval. Men sanningsökandet är bara ett första steg på vägen mot historisk kunskap. Jag håller därvidlag med Roddy Nilsson när han säger att ett faktum kan vara en korrekt representation av verkligheten – alltså sant – men ensamt, utan att infogas i en berättelse, saknar det historisk mening.

CU fråga 5: Vad är författarens egna åsikter om empiriskt prövbara orsakshypoteser inom historieämnet?

KGH svar på CU fråga 5: Empiriskt prövbara hypoteser i historievetenskapen är förstås aldrig empiriskt prövbara på samma sätt som (enkla) hypoteser inom naturvetenskaperna och kan inte ges den enkla formen *Om A så B* – möjligen formen *Om A₁, A₂...A_n så B*. Sådana hypoteser är förstås fullt möjliga att formulera, men eftersom de måste formuleras med utgångspunkt i det specifika undersökningsobjektet är de kanske bara ett alternativt sätt att formulera en frågeställning. Att skriva "I min studie prövar jag hypotesen att det rådde en korrelation mellan socioekonomiska villkor och väckelserörelsen spridning i 1800-talets Närke" eller "I min studie undersöker jag förhållandet mellan socioekonomiska villkor och deltagande i väckelserörelser i 1800-talets Närke" kan ses som samma sak, där i den senare varianten hypotesen om en korrelation är outtalad. Men frågeställningen skulle också kunna göras mer öppen: "Vilka deltog i väckelserörelser i 1800-talets Närke?" En sådan frågeställning kan i bästa fall leda till att forskaren mer förutsättningslöst söker och tolkar sitt källmaterial och därmed också når fram till ett oväntat svar. Ett sådant tillvägagångssätt ligger kanske närmare det som Jerome Bruner skrivit om och som jag citerade i mitt kapitel: inte ett prövande utan ett odlande av hypoteser som i sin tur kan leda till framodlandet av såväl nya perspektiv som av de möjliga världar som motsvarar de krav dessa perspektiv ställer.

CU fråga 6: Hur utbredd är tvärvetenskaplig forskning inom historia i Sverige idag?

KGH svar på CU fråga 6: Om du med det menar tvärvetenskapliga större projekt där historiker deltar i samverkan med också mer avlägsna discipliner är min bild att det är ytterst sällsynt. Projekt där historiker arbetar tillsammans med forskare från mer näraliggande discipliner (arkeologi, kulturgeografi, etnologi osv) förekommer förstås. En form av tvärvetenskaplig verksamhet finns också i skilda tvär- eller flervetenskapliga centrumbildningar där ett betydelsefullt kunskapsutbyte kan äga rum.

Att historiker kan ha stor nytta av kompetens av den art du nämner är uppenbart: fiberanalys av textilfynd, C₁₄-analyser och dendrokronologi, demografi och lingvistik kan alla ge värdefulla bidrag som utmanar äldre forskningsresultat och ger inte bara nya svar utan också nya frågor.

Andra exempel på kunskaps- och resursutbyte över vetenskapsgränserna är kanske mindre betydelsefulla, även om de stundtals får stor uppmärksamhet i media. När man för 20 år sedan dna-testade kulknappen i museet i Varberg och jämförde med en blodfläck på Karl XII:s handskar blev det således mycket omskrivet men också ganska misslyckat. Dels gav inte analysen något entydigt svar, och dels skulle det, även om matchningen blivit exakt, ändå inte ge något säkert svar på frågan om kulan avlossades från svensk eller norsk sida. Och slutligen: även om också den frågan hade fått ett säkert svar skulle det ur historievetenskaplig synpunkt vara på sin höjd en kuriositet. Det skulle det inte tillföra någon väsentlig ny kunskap om det stora nordiska kriget eller om svensk politik och svenskt samhälle under tidigt 1700-tal.

Referenser:

Blomberg, Eva (1995). *Män i mörker. Arbetsgivare, reformister och syndikalister: politik och identitet i svensk gruvindustri 1910-1940*. Diss. Stockholm: Stockholms universitet.

Gaventa, John (1980). *Power and powerlessness: quiescence and rebellion in an Appalachian valley*. Oxford: Clarendon Press.

Nietzsche, Friedrich (1874). *Unzeitgemässe Betrachtungen. Zweites Stück: Vom Nutzen und Nachtheil der Historie für das Leben*. Leipzig: E W Fritsch